

ОСВІТА І НАУКА В ГАЛУЗІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Савіщенко Вікторія Миколаївна
декан юридичного факультету
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА – АКСІОЛОГІЧНА ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Зміна епох вимагає переосмислення понять «правова держава», «цивілізація», зв'язку між ними, визначення шляхів подолання військових, економічних, екологічних та інших загроз, зміцнення національної та міжнародної безпеки.

Цікаві думки стосовно закономірностей розвитку цивілізацій висловлювали такі вчені, як М. Данилевський, Б. Кузик, О. Мірабо, А. Сміт, А. Тойнбі, Е. Тоффлер, А. Фергюсон, О. Шпенглер, Ю. Яковець та ін. Найбільш широке коло питань стосовно формування правової держави, взаємозв'язку моралі і права, аксіологічної основи правових явищ містять роботи С. Алексеєва, М. Айзенберга, О. Бандурки, І. Бенедика, В. Власюка, В. Горшеньова, С. Гусарева, В. Костицького, О. Скакун, С. Сливки, В. Сокурєнка, О. Тихомирова та ін.

Аналіз понять «цивілізація» (від лат. *civilis* – гідний, вихований) та «розвиток» (прогресивні зміни чого-небудь, які призводять до вдосконалення, набуття нових, позитивних якостей та властивостей) дозволяють стверджувати, що цивілізаційний розвиток людства – це прогресивні зміни матеріальної та духовної культури, що забезпечують гуманізацію функціонування суспільств, націй та держав, актуалізацію процесів духовного самовдосконалення людини і перехід на більш високий ступінь освіченості та буття.

Запроваджений в 1757 р. О.Г. Мірабо термін «цивілізація» впродовж століть переосмислювався. На початковому етапі О.Г. Мірабо, А. Сміт, А. Фергюсон, його розглядали з позицій класичної філософії і використовували для характеристики соціального процесу. В другій половині XIX ст. завдяки М. Данилевському, А. Тойнбі, О. Шпенглеру змінюється розуміння поняття «цивілізація» і в цей період воно тлумачиться як завершальний етап існування великих живих історичних індивідів (культурно-історичних типів, культур), основна складова історичного процесу. Цивілізаційний підхід розглядає всесвітньо-історичний процес у ході якого кожна цивілізація збагачує людство притаманним лише їй досвідом, розширюючи межі загальнолюдських цінностей [1].

Під поняттям «цивілізація» розуміють: 1) форму існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства; 3) ступінь розвитку матеріальної і духовної культури, суспільного розвитку загалом; 4) процес становлення громадянського суспільства; 5) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване в просторі і часі, що може мати ієрархічні рівні [с. 704]; 6) рівень суспільного розвитку, матеріальної та духовної культури; 7) сучасну світову культуру; 8) сукупність живих істот з певною духовною і матеріальною культурою [універсальний укр. словник. С. 817]; 9) людську спільноту, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, та культурі, спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (словник з КП, с. 533).

Розробляючи класифікації цивілізацій, вчені здебільшого використовували формально-історичний принцип, який передбачав спільність геополітичних умов, економічного і політичного устрою, інших інститутів соціалізації людини (освіти, права, традицій, мови), форм духовно-практичного освоєння світу (науки, мистецтва, релігії).

Так, Б. М. Кузик і Ю. Б. Яковець [2] визначають:

- неолітичну (8-4 тис. до н. е.) та ранньокласову (кінець 4-го — початок 1-го тис. до н. е.) цивілізації: давньоєгипетську, шумерську, асирійську, вавилонську, еллінську, мінонську, індійську, китайську;
- античну цивілізацію (VIII ст. до н. е. — V ст. н. е.): греко-римську, перську, фінікійську, індійську, китайську, японську, давньоамериканську;
- середньовічну цивілізацію (VI—XIV ст.): візантійську, східноєвропейську, схід-

нослов'янську, китайську, індійську, японську;

- ранньоіндустріальну (XV — середина XVIII ст.) та індустріальну (середина XVIII—XX ст.) цивілізації: західну, євразійську, буддійську, мусульманську, китайську, індійську, японську;

- постіндустріальну цивілізацію (XXI — початок XXIII ст. — прогноз): західно-європейську, східноєвропейську, північноамериканську, латиноамериканську, океанічну, російську, китайську, індійську, японську, мусульманську, буддійську, африканську.

Англійський історик і культуролог А.Д. Тойнбі за релігійним та територіальним критеріями визначив 21 цивілізацію: єгипетську, андську, старокитайську, мінойську, шумерську, майянську, сирійську, індську, хетську, еллінську, західну, далекосхідну (у Кореї та Японії), православну християнську основну (Візантія, Балкани, Кавказ), православну християнську (Росія, Україна, Білорусь), далекосхідну основну, іранську, арабську, індуїстську, мексиканську, юкатанську, вавилонську [3].

Постає питання, чи відповідають всі перелічені «цивілізації» запропонованому визначенню цього поняття? Вважаємо, що ні, бо спільнота, де панувала диктатура, тиранія, авторитаризм, існувало катування, приниження честі і гідності людини не можна назвати цивілізованою. В таких державах правопорядок досягався не завдяки підвищенню рівня культури і освіченості людей, а завдяки використанню методів контролю, примусу, покарання, залякування тощо.

Цікавим стосовно періодизації цивілізації є підхід американського вченого Е. Тоффлера [4]. В основу розробки трьох хвильової моделі розвитку людської цивілізації він використав інший критерій – науковий і технічний прогрес. «Першу хвилю» футуролог співвідносив із аграрним суспільством, яке почало формуватися близько 10 тисяч років тому; «друга хвиля» пов'язана із переходом до індустріального виробництва і тривала порівняно з «першою хвилею» недовго (XVIII – 50 роки XX ст.). Поява «цивілізації третьої хвилі» обумовлена електронно-цифровим проривом (середина XX ст.). Цей етап наукового прогресу докорінно змінив всі сфери життя людини: економіку, виробництво, політику, право, освіту, медицину, мистецтво. Електронно-цифрові технології прискорили «ритм життя» людини, категорія відстані тепер не відіграє значущої ролі при комунікації, що дозволяє економити час, організаційно вдосконалити функціонування суспільства. Наукові досягнення у галузі трансплантації, штучного фотосинтезу, генної інженерії, робототехніки, енергозберігаючих, космічних та інших технологій значно покращили якість життя сучасної людини. Науковий прогрес XXI ст. дозволив лікувати «невиліковні» хвороби. А вдало реалізована 3 січня 2019 року космічна місія прилунення китайського апарату «Чан'є» на зворотньому боці Луни відкрила інші можливості вивчення космосу, проведення біологічних експериментів, тестових низькохвильових радіоастрономічних спостережень. В свою чергу це сприятиме розвитку космічного права і буде добре, якщо він відбуватиметься на аксіологічній основі, зміцнюючи тим самим міжнародну безпеку. Наразі означені наукові досягнення не зміцнили міжнародну безпеку і не призвели до подолання на Землі голоду, бідності, безробіття, соціальної несправедливості, забезпечення життя без пошкодження біосфери. А це функції правової соціальної демократичної держави. Існування такої держави є безумовним критерієм цивілізованого суспільства.

Разом з цим, у постіндустріальному суспільстві розбалансованість між духовними та матеріальними потребами, прогресом надвисоких технологій і відставанням гуманітарних знань загострила проблеми аксіологічного, духовного, морально-етичного змісту, що спричинило інформаційну, енергетичну, продовольчу, політичну, ідеологічну, військову та інші війни, революції, міжнародний тероризм, продаж людьми, розповсюдження генномодифікованих продуктів, розробку нового покоління психотропних та наркотичних речовин, екологічні загрози.

На наш погляд, сутнісний зміст поняття «цивілізаційний розвиток людства» пов'язаний із розумінням поняття «цивілізована Людина» та, яка керується духовними цінностями, здатна до всебічного самовдосконалення, усвідомлює свій громадський обов'язок. Добро, краса, справедливість, милосердя, співчуття та інші сенсожиттєві цінності складають основу світоглядної позиції цивілізованої Людини та відносяться до категоріально-понятійного апарату етики. Етика – термін, що походить від давньогрецького слова *ethos*, яке в первісному розумінні означало «місце перебування», «спільне житло». Згодом затвердилося інше значення цього слова: «звичай, вдача, характер». Вперше це поняття вживається у працях Арістотеля: «Нікомахова етика», «Евдемова етика», «Велика етика». Отже, під власною назвою наука етика існує понад 23 століття. Це наука про мораль і використання моральних оцінок у поведінці людини, вона визначає розвиток моральних взаємин і моральної свідомості, а за своєю природою – спрямована на практичне розв'язання моральних

проблем. Формалізоване значення моральних ідеалів у вигляді системи норм, традицій, професійних етичних кодексів є умовою та інструментом морального виховання, нормативною регуляцією поведінки людей у суспільстві та між собою, в межах їх конкретної професійної діяльності, способом оцінки вчинків. Ознаками цивілізованої Людини є її гармонійний інтелектуальний, фізичний та духовний розвиток, узгодженість із зовнішнім світом.

Поняття «загальнолюдська культура» охоплює загальнолюдські цінності та мораль. Моральні норми перетворюються у цінності лише за умови, якщо не суперечать природним нормам. Моральні цінності відображають значущість для індивіда проявів моралі як регулятора суспільно належної поведінки і є втіленням його суб'єктивного діяльно-зацікавленого ставлення до реалізації у житті моральних норм і принципів. До моральних цінностей відносять різні форми моральної свідомості: особистісні переконання щодо норм і принципів належної поведінки людини як громадянина, суспільні і моральні ідеали; етичні уявлення про життя і смерть, справедливість і несправедливість, гуманістичність людських відносин, добро і зло та ін.; моральні почуття – обов'язку, совісті, відповідальності, честі й гідності. Моральні цінності утворюють правові цінності, а останні – правову культуру, що і є предметом дослідження культурології права. Право є різновидом нематеріальної культури, одним із критеріїв цивілізованого розвитку суспільства, відображенням моральності і вихованості соціуму. Право тісно пов'язане з національною, суспільною, побутовою, духовною, моральною, державною, політичною, економічною, парламентською, законодавчою, професійною та іншими видами культур.

Культурологія права ґрунтується на принципах єдності права, культури і моралі та необхідності регулювання правовідносин. Єдність права, культури і моралі забезпечує ефективність правового регулювання суспільних відносин і сприяє окультуренню права – урахуванню надбань загальнолюдської культури при формуванні правових норм.

Культурологія права виконує такі функції: відображення культурних тенденцій у праві; перетворення стихійного у правові норми; втілення національних ідей у право; правове регулювання соціокультурною ситуацією; формування у громадян ціннісної правової орієнтації.

В культурології права велике значення мають такі категорії, як: культурна норма, культурні процеси, культурний розвиток, культурне співробітництво, культурна подія, культурна ситуація, культурне середовище, культурні зв'язки, культурні відносини, культурний контекст та ін.

Розглянемо деякі із цих категорій. Культурна норма – кількісні та якісні матеріальні і духовні надбання, необхідні для природного життя людства на конкретний період часу. Якщо сукупність культури відстає від норми, розвиток людства не має прогресу. Право в такому випадку неспроможне врегулювати найбільш важливі суспільні відносини. Тоді кажуть, що в такому суспільстві відсутня цивілізованість, у тому числі й цивілізований правопорядок. У правовому полі це означає, що правові норми дублюються або суперечать одна одній.

Культурними процесами можна вважати рух і послідовність накопичення соціальних норм, які відбуваються у погодженні між галузями та напрямками розвитку культури. Це складні дії, які пронизують усі суспільні структури без винятку. Культурні процеси проникають не тільки у зовнішній, а й у внутрішній світ людини. Такими процесами характеризуються релігійні та моральні норми, що повинні служити взірцем для правових норм.

Культурна подія – це очікуване або неочікуване суспільне явище, яке внесло певні зміни у матеріальний чи духовний розвиток людства. Очікуваність підкреслює якість сподівання результатів фізичних чи інтелектуальних зусиль окремих осіб або групи осіб. Неочікуваність підкреслює певну стихійність, хоча відображає цілковиту закономірність, яку на перший погляд важко помітити. Культурні події завжди вимагають правового регулювання, оскільки виникають нові, неповторні прецеденти, які завершуються змінами (доповненнями) правових норм. Це і визначає постійну недосконалість права.

Культурологія права активно оперує і такими поняттями, як «контркультура», «антикультурна підміна».

Так, під контркультурою слід розуміти «культуру у відповідь на культуру». Культурні надбання відбуваються: природно (стихійно), еволюційно – за законами Всесвіту; штучно (революційно) – за людськими законами. Антикультурна підміна права позбавляє право його культурної цінності, створює фальшиве право.

Антиподом цивілізованої Людини є людина, яка втратила людяність. Це людина-варвар, безкультурна, невихована, аморальна, дика. Така людина може робити наукові відкриття, але не вміти їх цивілізовано використовувати. Людство на сучасному етапі свого розвитку виявилось не готовим до результатів наукового прогресу. Історія вже засвідчила

бойове використання хімічної та біологічної зброї під час Першої світової війни, медичні експерименти над людьми в концтаборах під час Другої світової війни, ядерної зброї в Хіросімі та Нагасакі, низку техногенних катастроф. Сучасна генна інженерія дозволяє модифікувати рослини, тварини, створити генномодифіковану людину. Отже, не кожному «людську спільноту» можна назвати цивілізацією. Суспільство, де загальнолюдські цінності спотворюються ідеологічними установами, формуються хибні уявлення про світ, людину, добро і зло, зневажаються права і свободи людини, здійснюється моральне, політичне, економічне насильство не можна назвати цивілізованим (вихованим, гідним). Історія налічує чимало прикладів зовсім нецивілізованої поведінки людини: фашистський режим Муссоліні, нацистський режим Третього Рейху, режим радянського сталінізму – існування не-правових, тоталітарних держав.

Узагальнюючи, слід зазначити, що формування правової соціальної і демократичної держави на основі загальнолюдських цінностей – єдиний шлях цивілізаційного розвитку людства, подолання сучасних загроз і зміцнення національної та міжнародної безпеки.

1. Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання / редкол.: В.І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. 744 с.

2. Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. Цивілізації: теорія, історія, діалог, майбутнє. Т. III: Северное Причорномор'є – простір взаємодії цивілізацій. Москва: Изд-во при Інституті економічних стратегій, 2008. 908 с.

3. Енциклопедія історії України: Т. 10. Т – Я / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2013. – 784 с.

4. Элвин Тоффлер. Глава 2. Архитектура цивилизации // Третья волна. — Москва: АСТ, 2004. – 781 с.

Сушенцева Лілія Леонідівна

завідувач кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор педагогічних наук

ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ

Сьогодні в Україні проблема попередження підліткової злочинності розглядається з урахуванням неповнолітніх як особливої групи населення, що потребує підвищеного захисту. Це діти, які залишилися без піклування батьків, діти-інваліди, діти – жертви збройних і міжнародних конфліктів, екологічних і техногенних катастроф, стихійних лих; діти, які опинилися в екстремальних умовах, в тому числі які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі у виховних колоніях, знаходяться в спеціальних навчально-виховних установах, проживають у малозабезпечених сім'ях; діти, життєдіяльність яких порушена внаслідок обставин, що склалися, і які не можуть подолати дані обставини самостійно або за допомогою сім'ї.

Дитині у важкій життєвій ситуації необхідно гарантувати реальне право на достойну форму існування в здоровому соціальному середовищі, на захист її інтересів, надання реальної психолого-педагогічної допомоги. Цей факт підтверджується міжнародними документами [1-3], де містяться положення, що стосуються проблем реагування держави на правопорушення неповнолітніх у вигляді покарання чи інших виховних заходів впливу. Необхідність створення гідних умов життя і виховання молоді розглядається в даних документах як найважливіший засіб ранньої превенції злочинності неповнолітніх.

Необхідність підготовки в Україні фахівців, які володіють особливою психолого-педагогічною теорією, навичками і досвідом роботи з соціально неблагополучними неповнолітніми, є очевидною. На нашу думку, персонал фахівців з ювенології був би затребуваний в центрах тимчасового утримання неповнолітніх правопорушників, центрах соціального захисту і реабілітації молоді, виховних службах при судах тощо (Постанова КМ України № 834 від 16 листопада 2016 року «Про затвердження Примірною положення про центр соціальної підтримки дітей та сімей» та ін.).

Наприклад, у Франції на державному рівні створено виховну службу в системі ювенальної юстиції, що відноситься до Управління правового захисту молоді – PJJ (Protection Judiciaire de la Jeunesse). Дотримуючись дослівного перекладу, фахівці даної структури називаються вихователями «судового захисту молоді» (Educateurs de la Protection Judiciaire de Jeunesse) в системі ювенальної юстиції, в інших країнах ці фахівці – «вихователі правового захисту молоді» (вихователі ПЗМ).

Метою навчання педагогів є відповідна підготовка для виконання виховної роботи з неблагополучними дітьми і підлітками, а також з їх сім'ями. У процесі навчання форму-